

րանալու նախնական կապույթից դէպի ամենաբարձր և ամենակատարեալ բանական վիճակը:

— — — — —

Ժ. ԳԼՈՒԽ

ԸՆՏՆԵԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂՈՔԱԿԱՆ ՀԱՅՐԱՆԻՍԻԱՆԵՐ. — ՄԻՋՆՈՐԻՆԵՐ. — ԶԻՆՄԻՆԻ ԴՇ ԿՈՒԼԸՆԺ. — ԻՆԵՐՆԻՑ.

Քաղաքական պետութեան ծագումը որոշելիս զուցէ անյաղթելի արդելք է հանդիսանում այն հանգամանքը, որ նախնական ժողովուրդները իրենց կարիքները շատ խոտն և անկապակից ձևով են յազեցնում, և որ հասարակական էվոլյուցիայի մէջ պակասում է միակ և միատեսակ պրոցլէս: Ընհանրին է որևէ դէպքում, և որևէ ժամանակ, անտես առնել արեւնակցութիւնը, համայնակեցութիւնը և որանցից յառաջացած անհատական դրութիւնը: Արանք են բոլոր հասարակական միութիւնների մնային կապերը, որովհետեւ յենում են ժարդոս — անյաղթելի խրեմէրի վրայ: Արեւնակցութիւնը անհրաժեշտորէն զերազանցութիւն է տալիս նախանշողներին, կամ նրանց՝ որոնք համարում են այդպիսի: Համակեցութիւնը միևնոյն տեղում տալիս է զերազանցութիւն տազանդներին, որոնք ծագում են բնդունակութիւնների տարբերութիւնից: Ար տարբեր գրութիւնները հասարակութեան մէջ նկատուած ներդաշնակութեան բացակայութեան ստղմերն են կազմում, հասարակութիւնը փանազան միջոցներով որոնում է մի կանոնաւորուած դրութիւն, որոշեալ կարգ ու կանոն, հասասարակչութիւն, որ, միշտ անկարուն լինելով հանդերձ՝ ձգտում է կարեւորութեան, իւր ուժերի և տարրերի ծաւալման պատճառով:

Իսց այս երկու, արեւնակցութեան և համակեցութեան, զազափարները, որ մեզ այժմ այնպէս պարզ և որոշ են երե-

ւում, միշտ աղղկւս չեն երևացել մարդուն, և մանաւանդ նախնական մարդուն։ Ըրեմակցութիւնը այժմ յառաջացնում է բնասանիքը (երեք մեկ տակ՝ ինչպէս որոշել է Զատարկը)։ Համակեցութիւնը այն անձանց, որոնք արգէն հասել են անհատական զարգացման և որոնք ազգակցական կապեր չունին, յառաջացնում է զանազան քաղաքական հասարակութիւններ, իրենց պետութիւններով հանդերձ։ Միւս կողմից, մարդկային ձգտումների և զաղափարների զանազանումը (differentiation) յառաջացնում է զանազան բնկերակցութիւններ (կրեական, արդիւնաբերական, գիտական)։ Այս տարրերութիւնները հէնց սկզբից գոյութիւն չեն ունեցել, նրանք չեն յառաջացել հէնց որ բանականութիւնը տկար է ազատ կերպով փառել մարդկային մտքի մէջ։ Հէնց այս պատճառով տեսնում ենք շատ անգամ, որ կրօնը այնպէս ազդել է հասարակական կեանքի վրայ, որ նրանով կարելի է բացատրել որտ բոլոր Հիմնարկութիւնները։ Նախնական համայնք, Ֆրեսկէլ զը Կուլանտի ասելով^{*)}, չէ կարող հասկացալի առանց կրօնական գործի։ Ուրիշ բան են սեզահանութեան զաղափարները, որոնցից առաջ է գալիս Ֆէսզալական կրթաբնութ. ուրիշ է նախնական մտի տիրապետութիւնը, որ յառաջացնում է զինտորական մի կլանող տիպ, ուրիշ է, վերջապէս, ժառանգութեան զաղափարը իւր հաջրեական (patrimonial) մեւով և այլն...^{**)}։

Այն երկու զաղափարները, որոնց որոշելը նախնական հասարակութիւնների մէջ անհասկած ամենազգուշարն է՝ արեւնակցութիւնն ու համակեցութիւնն են միեւնոյն տեղում, փոփոխական կամ հաստատուն ծաւալով։ Աստացի, թէ ինչպէս առաջինը բնասանիքի բնական հիմունքն է կազմում, իսկ երկրորդը՝ քաղաքական հասարակութեան։ Սակայն, նախնական անորոշութեան և անկերպարանութեան մէջ այս երկու զաղափարները չփոխւում և միանում են, չնորհիւ մարդու բաժանման և փուլ զատողութեան և անհատականութեան այն

*) La Cité Antique.

**) Նախնական և չզարգացած հասարակութիւնները մենդիկլիտ են, ինչպէս երեխան։

գործիչ ուժի՝ որ կուտամ է՝ զանազանակու համար: Կարելի էր անշուշտ, կարծել, թէ Կեթեան Իսկուհին, որ նախ և առաջ որոշում է Հատարակական միութիւնը, ծնածոր լինելով, նա պէտք է Հաստատէր Հատարակական ամենաանմիջական յարակցութիւններից միւրը: Եակոբն որովհետեւ այս իրողութիւնը միակ և անանմայցած չէ, այլ ընդհակառակը, մարդիկ ծնած և միաժամանակ կենդանի են, ուստի այս երկարորդ իրողութիւնը նոյնպէս որոշում է՝ Հատարակական յարակցութեան մի ուրիշ տեսակը: Միայն այս իրողութիւնները շփոթում են և, Հանդամանքների՝ նայած, մարդկանց զանազան խմբումների մէջ երեւան են ելնում տարբեր ուժգնութեամբ:

Այս երկու ազդեցութիւնների համաժամանակ լինելուն մի ապացոյցն էլ ազգակցութեան ընդլայնումն է և նրանց համայնական նախնական բնութիւնը: Եթէ արեւան կապը միակը լինէր՝ ազգակցութիւնը կը սահմանափակուէր երկու ունկաւորի մէջ: Բայց որովհետեւ գերդաստանը կազմում է համակեցութեան և զանազան յարաբերութիւնների մի Հատարակական խումբ, ուստի, մի ուրիշ գաղափար խառնում է արեւան գաղափարի հետ, և յառաջացնում է այնքան ընդարձակ համայնական ազգակցութիւնները: Այս շփոթման մէջ էական և յարտու կարիքը, (մարդկային կեանքի, խմբի Կեթեան խաղաղութեան) որին համապատասխանում է պետութիւնը, գոհացումն է ստանում կարելի եղած չափով, ոչ մէջտ մի յատուկ և մասնաւոր օրգանի (կառավարութիւն) օգնութեամբ, այլ այդ ժամանակ գոյութիւն ունեցող, որեւէ միջոցներով: Հետեւապէս և Ըրաւեթեան մեով, կամ, աւելի լատ, ընտանեկան համարուած յարաբերութիւնների (ինչպէս սեռը, ցեղը) կեդրեւով, իրազօրեւում են ոչ միայն գերդաստանական պետութեան ֆունկցիան, այլ և քաղաքական ֆունկցիաները, և արտփսով, սահմանում են այնպիսի յարաբերութիւններ, որոնք, իրիստ գատելով, ընտանեկան չեն և չեն լինում իսկական ազգակցութեան վրայ:

Արիստոտելը ^{*)} նկարագրելով գերդաստանի և քաղաքական պետութեան ծնունդը՝ գերդաստանի մէջ ընդունում է ա-

*) Πολιτικός գիրք I. ԳԼ I.

րեան կապակցութիւնից տարբեր անգամներ և յարաբերութիւններ. — զՍյս կրկնակի կտայր, ասում է նա, այսինքն մարդու և կնոջ, պէրդ և սորու մէջ՝ կազմւում է գերդաստանը։ Այս երկրորդ կտայր անշուշտ համակցութիւնն է, գերդաստանի սահմաններում շրջափակուած, բայց որը ենթադրում է աւելի լայն հետաքրքրութիւն, որ պարունակում է համակցութեամբ միացան անգամներ։ Յետոյ նա խոսում է գերդաստանների միութեան և ի վերջոյ՝ պետութեան մասին։ Անտարակոր, այս գերդաստանական կապը արդէն մի պետութիւն է, թէև ենթադրուած այնտեղ ազդեցութեան, յիշատի, այնտեղ գտնւում են ընդունակութիւնների հակադրութիւն, պաշտպանութեան կարիքներ և ամէն ինչ, որ որոշում է ոչ արեւակից միութիւնը, ինչպէս և անհատական արժանիքի գործարարութեւնը, այսինքն իրաւաբանական յարաբերութիւնների մի համադրմար, որոնք կազմակերպում են քաղաքական տէրութեան զանազան համեմատ։

Զգուշ է մտածել, որ այս բոլոր յարաբերութիւնները երևան չեն զայիս հաւատար օւժով։ Քաղաքացիական զարգացման մէջ միշտ ՚ի նկատի պէտք է ունենալ Ֆիդիքական միջավայրի պատահական ազդեցութիւնները, որոնք ներգործւում են մարդու տէրութեան, որոշ բնասրութեան վրայ։ Այս ազդեցութիւնների կարեւորութիւնը ճանաչուած է, սկսած Արիստոտէլից մինչև Մոնդէսքիէս և Տէն։ *) Ապնետէրը դրանից օգտուեց՝ ցոյց տալու համար արդիւնաբերական և գինւորական տիպերի էվոլյուցիան (երկուսն էլ քաղաքական)։ Դրանց շնորհիւն է, իսկապէս, որ որոշուել են բնատնեկան և քաղաքական տիպերի միջև եղած միջանկեալ տիպերը իրենց տարբեր բնասրութիւններով։

Սկզբում, անկասկած, բնատնեկան կապերը և համակցութիւնը խառնուած են լինում։ Քաղաքական պետութեան որոշուելը կատարւում է հանգամանքների ազդեցութեան տակ։ Սիւմներ—Սէնի, Սպինտէրի, Ժիքո-Տէօլլոնի կարծիքով, և վերջապէս՝ նոյն ինքն հասարակութիւնների էվոլյուցիայի փառ-

*) Aristote, Politique. Montesquieu, Esprit des Loix. Taine, Histoire de la Littérature anglaise Vol. I introduction.

տերի Հիման վրայ՝ տեղաթիւնը յատկանում է նաև այն տարրերութիւնից, որ կայ արեան և երկրի կամ, ասելի ճիշտ՝ տեղի կամ տարածութեան կազմերի մէջ: Գերդաստանը (կամ խումբ-գերդաստանը), որի մասին խօսում է Սպենսերը, ինչպէս նախ-նական, անկողակից խմբից զէպի Հասարակական որոշ խումբն անցնող մի ձև, արդէն ունի շատ պարզ որոշումն ~~առաջին~~ բնասորութիւն, նրանում նկատուում է նախընթաց խմբերի խառ-նուրդը, և այն կայր, որ նրանց միացնում է, անտարակորս քաղաքական է: Այս տարրերութիւնը ևս ասելի պարզ նկա-տելի է գաւնում երբ ~~Յոբան~~ կեանքը փոխում է նստա-կեաց կեանքի, որին ուղեկցում են Հոգային որոշ յարաբերու-թիւններ և բնակիչների անումը ^{*)}: Հասարակական տիպի այս ձևափոխութիւնը չէ կարելի Համարել իբր արեան միակ և բա-ցառիկ սկզբունքի իսկական ձևափոխութիւն տերրիտորիայ տիրող սկզբունքի: Այս երկու սկզբունքները գոյութիւն ունին, մինչև անգամ տեխնիկականութեան (technicisme) կամ գեր-դաստանական կեանքի զաղափարների տակ: Աւելի ասենք, այս գերդաստանական կեանքի վրայ տիրապետում և նրան փոփոխում է Համայնակեցութիւնը, որ մի բնական և նախնա-կան իրադութիւն է: Այս ձևափոխութիւնը կատարում է՝ տար-րերելու Համար Հասարակութիւնը արեան և Համակեցութեան—երկու սկզբունքների ամենամեծ զարգացմամբ և անհատական անմնասորութեան ահող համադրմի (specialisation): Այս է, կարելի է ասել, Սպենսերի տիրապետող կարծիքը, թէև անշե-քան զորոք կերպով արտայայտուած չէ ^{**)}:

Կարելի է կարծել, որ այս գերդաստանը, որպէս անկախ և բաժանուած էլիշ, որպէս ~~գոհաբանական~~ ծայրագոյն խումբ, (որովհետև ուրիշ ոչ մի խումբ նրան չէ ներփակում,) միմիայն անունով է գերդաստան: Իսկապէս՝ սա մի քաղաքական խմ-բակեցութիւն է, թէև ստորոշուած է բնզհանուր արեան զաղա-փարով: Այն գերդաստանը, որի մասին խօսում է Ֆուստէլ դը Կուլանձը՝—միևնայն բանն է. «շնորհիւ բնտանական կրօնի,

*) Sociologie, vol. III. p. 818.

**) Անդ. գլ. 9.

ստում է նա, գերդատտանը կազմում էր մի փոքրիկ օրդանա-
կան մարմին, մի փոքրիկ հասարակական, տնտեսական իւր դերը,
իւր կենտրոնը: Մեր արդի հասարակութեան մէջ ոչ
մի բան չէ կարող գազափայր տալ այս հայրական իշխանու-
թեան մասին: Եւ յետոյ նա ասելացնում է. «Ուրիշ որեւէ
հասարակութեան բացակայութիւնից ափն է հետեւել որ նախ-
նական կզգիացած գերդատտանը տարածուել, զարգացել և ճիւ-
ղադրուել է»: Եւ այն ձեւն է, որի մէջ իրականանում է հա-
սարակական իդէալը: Մեր խօսքը այնպիսի գերդատտանի մա-
տին է, որ թէև կաշւում է գերդատտան, բայց եթէ խորը քրո-
նանք՝ կը տեսնենք, որ խստաշէտ ափն չէ: Սղոնակը, նկո-
րազրկով գերդատտանական խմբերը, որոնք ոչ ալ ինչ են,
բայց եթէ տեղական քաղաքական կեանքի կենդրոնների սաղ-
մեր՝ խօսում է նրանց կառավարութեան և նրանց գրեթէ հա-
զման ինքնիշխանութեան մասին:

Այն գրողներին, որոնք ամենից լավ որոշել են ընդհանրա-
հայտական հասարակութեան բնադրութիւնը, արեւնքն գիշեր-
գիշերութիւնը՝ թէ՛ և սահմանափակելով հոսովէական իրա-
ւարանութեան պատմական օտարմասերութեամբ, — մէկն է Ի-
հերինգը: Այս նշանաւոր իրաւագէտն ասում է, թէ քաղաք-
ութիւնը մի բնական անհրաժեշտութիւն է, նա միշտ կայս: **)

Քաղց արս անհրաժեշտութիւնը կատարեալ է՝ իւրաքանչիւր
չըմբռնում զոյւթիւն ունեցող միջոցներէ համեմատ. նա կայա-
նում է համայնքի կազմիչ տարրերի համագործակցութեամբ (coordination)
մէջ և ձգտում է համայնքը իրեն ստորակարգել (subordina-
tion): Ահա ինչու ես վերջը ասում էի, թէ նիւթական և ստի-
պողական ուժի հիմնարկութիւններին շատերը պէտք է նկա-
տուն որպէս մարդկանց մէջ քաղաքական սովորութիւնների
հաստատողներ ***): Իհէրինգի կարծիքով հոսովէացիների զինու-
որական կազմակերպութիւնը մի որոշ կարեւորութիւն ունի,

²⁰) La Casa Antigua, pp. 98.

¹⁰⁰²) *Esprit du droit romain*, 4e édit., I, 49, 179.

*** Այս երկու, համարվում են արարված, գաղափարները շատ կարեւոր են: Համարվում է՝ պետությունն իրավուն է արարվում է՝ անհրաժեշտ է խոսքը-գրքին հասկանալու, համար, թույլ պետք է ի նկատի ունենալ, որ

այն տեսակէտից, որ առաջացրել է ստորակարգումն: Հին պետութեան արմատները գերդաստանի մէջ են, իսկ նրա կոտորն ու ճիւղերը խառնում են զինուորական կազմակերպութեան հետ: Ուրիշ խօսքով. սեռ (gente) և այն դրութիւնը, որ ունի անհատը նրա մէջ՝ Հիմնումն են գերդաստանի գաղափարի վրայ. կուրիաները, տոհմերը, իրենց պետերով ու թագաւորներով, Հիմնումն են զինուորական շահ՝ վրայ: Գերդաստանը, բացի դրանից, կեանքի ստորին աստիճաններում շատ տարրեր գեր է խաղացել քան այժմ: Իսկապէս դա չէ եղել սիրոյ, արեան, ազգակցութեան վրայ Հիմնումն գերդաստան: Ընդհակառակը, նա մի քանի նախնական հանգամանքների պատճառով, պետութեան համագործն է (succedant) և «քանի նա շարունակում է այդպէս լինել՝ նա կարիք ունի շատ աւելի հաստատուն կազմակերպութեան, քան երբ պետութեան ձևերի և ուժի կատարեալ զարգացման պատճառով նա ազատում է այս պաշտօնից (ֆունկցիայից): Լինելով դեռութիւն փոքր տիւրէմ նա պէտք է ունենայ պետութեան կազմակերպութիւն. ազգակցական կապերը չեն կարող ամբողջովին սիրային լինել, նրանք չաշտիւն կապեր են: *» Բաժանակի ընթացքում պետութեան սկզբունքի վրայ Հիմնումն գերդաստանը ձևափոխում է գերդաստանի սկզբունքի վրայ Հիմնումն պետութեան. շատ գերդաստաններ միանում են. միեւնոյն գերդաստանը դառնում է ցեղ և սկիզբ շատ ճիւղերի և գերդաստանների: Եւ ահա այսպէս է ծագում ցեղերի քաղաքական միութիւնը: **):

Այս կէտի վերաբերութեամբ եղած գիտողութիւնները ցոյց են տալիս ընտանեկան և քաղաքական բնութիւնների այս նախնական շփոթումը: Յետոյ իշխերիները նշանակում է նահապետական պետութիւնը որպէս գերդաստանի և պետութեան հատարակական բաժանման (désintégration) մի տարր:

այս ստորակարգումը ոչ այլ ինչ է, քան եթէ համակարգման հասնելու մի քոյ: Եւ հէնց այս է, որ տարիները չեն հասնում:

*) Յիշ. աշ. I հ. եր. 180—181.

**) Անշ. հ. I, եր. 181.

կամ Հասակների կախումով, այլ և միեւնոյն (Հաստատուն կամ փոփոխական) բնակավայրն ունենալով՝ նրանք կազմում են ճշ միայն ընդունելի ալլ և բազմաթիւ խումբ: Այս բնաստրաթիւնն ունին, ինչպէս տեսանք՝ կլանը, իրլանդական սեպտեբը, գիւղական Համայնքները, սեռերը և բոլոր փոքր ի շատէ նախնական բնկերակցութիւնները, որոնք, թէև յաւելանալէ՝ կառավարում են ազգակցական կապերով, բայց երբեք պահպանում են արեան ընդհանրութեամբ և բնակավայրի համկէցութեամբ:

Ե Զ Ր Ա Վ Ա Յ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Աս ալլես լիմ խոտելու քաղաքական Հաստրաթիւնն բնութեան և ծագման մասին: Սակայն Հարկաւոր է պարզ կերպով Համառօտել այս երկար աւ բարդ Հետազոտութեան արդիւնքները: Քաղաքական Հաստրաթիւնը նախնական է, որովհետև նա պատասխանում է մարդկային կեանքի մի մշտտեւ կարիքին, որ է ապրել Համայնքով մի փոփոխական կամ Հաստատուն տեղում, և միացած լինել մի կապով, որ իրաւունքէ տարբեր լինի արեւնակցական կապից: Քաղաքական Հաստրաթիւնը սկզբում շփոթւում է բնտանեկան Հաստրաթիւնն Հետ. երկար ժամանակ սրանք յաւելանալէ լին որոշում և բացատրում են մինը միւսով: Իսկապէս պարզ որոշումը տեղի է ունենում՝ երբ նախնական խառնաշփոթ և անկերպարան Համայնքը աւելի կամ պակաս զիտակցարար զանազանկերպութեւ կազմում է երկու տիպ. 1) բնտանեկան Համայնք կամ գերդատան, Հետեւանք սեռերի միութեան բնագրական գործակցութեան, որի նպատակն է Հաշտեցնել (consilier) Հատակի

*) Պէտք է բոլոր հասարակական խմբերի մէջ, ինչպէս անհատի մէջ, հիշելով ներքին տարրի հետ միասին ի նկատ առնել և որոշել. ինչպէս որ անհատի կեանքը արդիւնք է նրա նախնայի, աւելացրած միջավայրի՝ աշխատեւ և խմբեր արդիւնք է նախ միջավայրի՝ իւր բոլոր բարդ աւարներով: